

BOOK REVIEW

Τίτλος: *Εκπαίδευση και διά βίου μάθηση στην «κοινωνία των δεξιοτήτων». Εκπαιδευτικοί μηχανισμοί και καταμερισμός της εργασίας στη μετα-νεωτερικότητα: τάσεις και επαναπροσδιορισμοί.*

Συγγραφέας: Νίκος Φωτόπουλος

Σελίδες: 268

Έτος έκδοσης: 2023

Εκδόσεις: Gutenberg & INE/ ΓΣΕΕ

Ο αβέβαιος μετεωρισμός του μεταρρυθμιστικού εκκρεμούς στην Κοινωνία των Δεξιοτήτων

Βιβλιοπαρουσίαση του "Εκπαίδευση και διά βίου μάθηση στην «κοινωνία των δεξιοτήτων» Εκπαιδευτικοί μηχανισμοί και καταμερισμός της εργασίας στη μετα-νεωτερικότητα: τάσεις και επαναπροσδιορισμοί", του Νίκου Φωτόπουλου (Gutenberg & INE/ ΓΣΕΕ, 2023).

The waverer levitation of the reform pendulum, within the Skills Society

Review of the Book "Education and LLL in the «Skills Society». Education mechanisms and Division of Labor in the post-modernity: trends and re-definitions" (Nikos Fotopoulos, Gutenberg & INE/GSEE, 2023).

του *Νίκου Παπαδάκη*

Καθηγητή του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

30 περίπου χρόνια πριν, η Commission με τη Λευκή Βίβλο το 1995 επεσήμανε ότι οι μετασχηματισμοί σε οικονομία και τεχνολογία «...έχουν μεταβάλλει την οργάνωση της εργασίας και τις αναγκαίες δεξιότητες» (European Commission, 1995: 23). Η κατασκευή της συναίνεσης «εδράστηκε σε μια τελολογική θεώρηση της παιδείας και της πολιτικής, ενόσω είχε μια σαφή επιχειρησιακή διάσταση: *επιχειρούσε να καταστήσει το επερχόμενο αναπόφευκτο και ως τέτοιο δυνητικά τετελεσμένο*» (Παπαδάκης 2007/2008: 171). Η αντιμετώπιση της ανάσχεσης του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στην Ε.Ε. (βλ. αναλυτικότερα Papadakis, 1998: 11- 51, Tsoukalis 1993: 48 όπ. παρατ. στο Murphy 2005: 124-125) αλλά και η ανάγκη επίλυσης του προβλήματος της αναντιστοιχίας δεξιοτήτων μεταξύ εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας όσο και της ανελαστικότητας των παραδοσιακών συστημάτων μάθησης που «βάρυναν» τις ευρωπαϊκές οικονομίες, χρειαζόταν ένα νέο εργαλείο πολιτικής. Κάτι έπρεπε να αλλάξει. Σε μια περίοδο, όπου τα Κ-Μ εξέρχονταν από την δεκαετία της ύφεσης του ενωσιακού εγχειρήματος, αντιλαμβάνονταν τις πιέσεις στην οικονομική και πολιτική ισχύ της Ένωσης ως αξιόπιστη απειλή (βλ. Murphy, 2005: 130- 131) και οραματίζονταν πλέον «μια αγορά τόσο μεγάλη ώστε να επιτύχει οικονομίες κλίμακας (και), αρκετά ανταγωνιστική...» (Adam 1991: 62 στο Murphy 2005: 127). Αυτό που προέβαλλε ως αναπόφευκτο ήταν μια κοινή στρατηγική για μια αξιόπιστη κινητοποίηση ανθρώπινων πόρων, «φιλική» στις οικονομίες κλίμακος και συγχρόνως «ανοικτή» στις ατζέντες της κοινωνικής ενσωμάτωσης (βλ. Παπαδάκης 2016). Επελέγη λοιπόν η στροφή στη Δια Βίου Μάθηση, με την πρόθεση η τελευταία να λειτουργήσει ως πολιτική και επιχειρησιακή «ομπρέλα» των πολιτικών εκπαίδευσης και κατάρτισης, ώστε να επ-ανακινήσει αποφασιστικά το μεταρρυθμιστικό εκκρεμές στην Ε.Ε. σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις και με πρόδηλη την έμφαση στη συσχέτιση ανθρώπινου κεφαλαίου και οικονομικής ανάπτυξης (βλ. OECD, 2001: A3, 48- 52) και τελικά στις δεξιότητες μέσα από ένα γιγάντιο όσο και συνεχές reskilling (βλ. αναλυτικότερα Παπαδάκης 2006). Το ζητούμενο, πέραν της ανταγωνιστικότητας, ήταν μια εκπαίδευση και κατάρτιση που θα συνέβαλλε στην απασχολησιμότητα. Η προσέγγιση αυτή συνεχίστηκε και με τη Στρατηγική EU2020 και είναι εμφανής και στη νέα Στρατηγική για την περίοδο 2021-2030, με μεγαλύτερη έμφαση στις ψηφιακές δεξιότητες. Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι το πεδίο παρέμβασης της πολιτικής για την εκπαίδευση και την κατάρτιση μετασχηματίστηκε μαζί με τους όρους συγκρότησης αυτής της πολιτικής και ανέδειξε τη ΔΒΜ ως το κρίσιμο interface μεταξύ εκπαίδευσης, κατάρτισης, κοινωνικής ενσωμάτωσης και αγοράς εργασίας (βλ. Γράβαρης & Παπαδάκης 2003 και Papadakis & Drakaki 2016).

Που βρισκόμαστε σήμερα αναφορικά με τα επαγγέλματα και τις δεξιότητες?. Πρέπει να επισημανθεί ότι με βάση πρόσφατες μελέτες για τα επαγγέλματα και τις δεξιότητες του μέλλοντος (ενός μέλλοντος του οποίου παραδειγματικό σήμα διαφαίνεται ότι θα είναι η έλευση και η εξελικτική καθηγεμονία της ψηφιακής οικονομίας), όπως του Work Economic Forum και του McKinsey Global Institute, τα επόμενα χρόνια η προσφορά απασχόλησης αναμένεται να αυξηθεί, σε παγκόσμιο επίπεδο, σε θέσεις εργασίας που θα σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες, την τεχνητή νοημοσύνη, την ψηφιοποίηση και την αυτοματοποίηση ενώ αναμένεται να μειωθεί σε παραδοσιακές μορφές απασχόλησης όπως η γραμματειακή υποστήριξη, τα λογιστικά, η διοίκηση και η ανειδίκευτη εργασία (βλ. αναλυτικά World Economic Forum, 2020 και McKinsey Global Institute 2021).

Μέσα σε αυτό το τοπίο, και δεδομένων των μείζονων μετασχηματισμών στην αγορά εργασίας και των λοιπών mega-trends, ο καταμερισμός εργασίας αλλάζει ήδη, ενώ (όπως αναλύσαμε σε πρόσφατη δημοσίευση μας) υπάρχει ισχυρή συσχέτιση μεταξύ μορφωτικού επιπέδου και πιθανότητας υπο-απασχόλησης (βλ. αναλυτικά Papadakis et al 2022). Άλλωστε αλλάζει και η ίδια η ποιότητα της εργασίας, καθώς διεθνώς και στην Ελλάδα φαίνεται να αναδεικνύεται μία ευρύτερη τάση διεύρυνσης και «κανονικοποίησης» των μορφών επισφαλούς εργασίας (βλ. και Rubery et al 2018: 511) ιδίως ως τη νέα γενιά, ιδίως του συνδυασμού δηλωμένης και αδήλωτης εργασίας αλλά και της αποκλειστικά αδήλωτης εργασίας καθώς και εκτεταμένης ελαστικοποίησης των όρων εργασίας (βλ. Papadakis et al 2021: 48). Αυτές εκβάλλουν στη δημιουργία ενός νέου είδους προκαριάτου (precarariat) (βλ. Standing, 2014) με κύριες συνισταμένες την επισφάλεια, την αβεβαιότητα και την κοινωνική ευαλωτότητα (βλ. Σπυριδάκης, 2018) αλλά και τη σταδιακή αποδυνάμωση του standard framework of biography (Alheit & Bergamini, 1998: 122) των νέων, μετατρέποντάς το ουσιαστικά σε ένα precarious framework of biography, που απολήγει σε αλυσιτελείς επισφαλείς βιοτικές τροχιές (βλ. αναλυτικά Παπαδάκης, Δρακάκη, Σαριδάκη 2021 και Τσιώλης 2023) ενώ συνιστά από-επένδυση στις δεξιότητες και τελικά εκβάλλει σε brain loss, αλλά και σε μια «εξελικτική «ανακατασκευή της ηθικής της εργασίας (βλ. Παπαδάκης, Δρακάκη, Σαριδάκη 2021: 329).

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο ρόλος της ΔΒΜ ως «εργαλείου» κοινωνικής ενσωμάτωσης και αύξησης της απασχολησιμότητας, καθίσταται ακόμα πιο σημαντικός, αλλά και όλο και λιγότερο απροϋπόθετος. Τελικά, το ίδιο το εγχείρημα διαμόρφωσης μιας κοινής ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής στα μέσα της δεκαετίας του '90

συνδέθηκε καταστατικά με τις ανάγκες της κοινωνίας της γνώσης (βλ. European Commission, 1995: 14, Papadakis 1998: 11-55, Grek, & Lawn 2009: 32–54, Papadakis & Drakaki 2023). Φαίνεται όμως, τρεις δεκαετίες μετά, ότι το αποτέλεσμα που παρήγαγε κυρίως συσχετίστηκε με την επιδίωξη της συγκρότησης μιας Κοινωνίας Δεξιοτήτων (βλ. αναλυτικά Παπαδάκης 2006 και Παπαδάκης 2019).

Τούτων δοθέντων, καθίσταται απολύτως αναγκαία η «διερεύνηση και ανάλυση των κυρίαρχων εκπαιδευτικών πολιτικών σχετικά με τις δεξιότητες, την αποκρυπτογράφηση και ερμηνεία των επερχόμενων μετασχηματισμών στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης και γνώσης, καθώς επίσης και τις συνακόλουθες προκλήσεις που αναδύονται σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον εξαιρετικά ρευστό και ασαφές» (Φωτόπουλος 2013: 12), όπως γράφει στην Εισαγωγή του Βιβλίου του ο Καθηγητής Φωτόπουλος.

Σε αυτήν την ανάγκη απαντά με τρόπο ουσιώδη και αναλυτικό και με την αξιοποίηση πλήθους ερευνητικών δεδομένων, αλλά και διεθνών και ελληνικών μελετών και και κινούμενο υποδειγματικά μεταξύ υπερεθνικού, διεθνούς και εθνικού, το νέο Βιβλίο του Καθηγητή Νίκου Φωτόπουλου, με τίτλο «**Εκπαίδευση και διά βίου μάθηση στην «κοινωνία των δεξιοτήτων»**». Ένα Βιβλίο, που όπως και ο ίδιος επισημαίνει «αποσκοπεί στη θεωρητική και κριτική αναπλαισίωση του τρόπου με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί μηχανισμοί επιδρούν στη διαμόρφωση του καταμερισμού της εργασίας και της κοινωνικής αναπαραγωγής στην εποχή της μετα-νεωτερικότητας. Πρόκειται για πόνημα που, με κοινωνιολογικούς όρους ανάλυσης και ερμηνείας, εστιάζει σε κρίσιμα ζητήματα όπως η λειτουργία των εκπαιδευτικών συστημάτων, η σχέση της εκπαίδευσης με την παραγωγική διαδικασία, η συμβολή των εκπαιδευτικών μηχανισμών στις κοινωνικές ιεραρχίες, ο ρόλος της εκπαιδευτικής πολιτικής στην παγκοσμιοποίηση, οι "μεταλλάξεις" και οι μεταβολές στις δομές προσόντων και δεξιοτήτων στην εποχή της Τέταρτης Βιομηχανικής Επανάστασης», εστιάζοντας στην πολυεπίπεδη ρευστότητα του διεθνούς περιβάλλοντος και στην ευαλωτότητα και τρωτότητα στην οποία αυτή συχνά εκβάλλει, στο πλαίσιο της υποκειμενικής προσοικείωσης του πραγματικού, από τους πολίτες, ειδικά όταν το πραγματικό αποκτά κανονιστική ισχύ, όπως έχει επισημάνει ο Καθηγητής Δεμερτζής.

Ο Νίκος Φωτόπουλος, ενσκήπτει με τη στέρεα επιστημονική συγκρότηση και το αναλυτικό και ερμηνευτικό βάθος που διακρίνουν όλο το επιστημονικό του έργο, σε μια σειρά από ακανθώδη ζητήματα. Εκκινεί από μια υποδειγματική ιστορική αναδρομή, από το ρόλο της εκβιομηχάνισης και τη δυναμική της εκπαίδευσης, με έμφαση στη γέννηση

του εκπαιδευτικού συστήματος (μην ξεχνάμε άλλωστε ότι το σύγχρονο σχολείο είναι παράγωγο της βιομηχανικής επανάστασης), μέχρι τις σχετικές διακυβεύσεις στην εποχή της Τέταρτης Βιομηχανικής Επανάστασης, ανακινώντας μεταξύ άλλων με όρους κριτικής επισκόπησης την «ευρωπαϊκή απάντηση» στην παγκοσμιοποίηση και τις «οκτώ (βασικές) ικανότητες, αλλά και τη «νέα εργαλειακότητα», που αναδύεται, συσχετισμένη με την νέα «τεχνολογική ορθολογικότητα» στο πλαίσιο της «ηγεμονίας της αγοράς ως του βασικού ρυθμιστή των επιμέρους πεδίων της κοινωνικής ζωής», όπως εύστοχα επισημαίνει ο συγγραφέας στη σελ 49.

Στο δεύτερο μέρος, ο συγγραφέας αναλύει (μεταξύ άλλων) με καινοτόμο τρόπο το ρόλο των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην κοινωνική επιλογή, κοινωνική ιεράρχηση και κοινωνική αναπαραγωγή, για να καταλήξει στο ζήτημα της «κινητικότητας» στην εκπαίδευση και την εργασία, που αναδιατάσσεται ουσιωδώς όπως αποδεικνύει στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και δη μέσα στο μεταβιομηχανικό περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό, «η δια βίου μάθηση έρχεται να διαδραματίσει τον ρόλο μιας νέας αυθεντίας κι ειδικότερα να συνδεθεί με το αίτημα μια νέας κουλτούρας για τη μάθηση στην περίοδο που αποκαλούμε Τέταρτη Βιομηχανική Επανάσταση», όπως διαπιστώνει ο Νίκος Φωτόπουλος (σελ. 112-113).

Στο τρίτο μέρος εστιάζει στην κατάρτιση, που συγκροτεί το interface μεταξύ εκπαιδευτικής πολιτικής και πολιτικής απασχόλησης, προκειμένου να διερευνήσει τους όρους ανακατασκευής του ρόλου της εκπαιδευτικής πολιτικής στην μεταβιομηχανική και μετα-νεωτερική εποχή. Και το κάνει έξοχα, όπως προκύπτει όπως προκύπτει και από την ευσύνοπτη αλλά ουσιαστική ανάλυση των κύριων σημείων και εργαλείων πολιτικής της διαδικασίας της Κοπεγχάγης (στο κεφ. 3.1.) αλλά και από το υπο-κεφάλαιο 3.2. για τα μαθησιακά αποτελέσματα, που αν και απαραίτητα σε αρκετές περιπτώσεις έχουν λάβει διαστάσεις Αμετάθετου Όλου (πολλώ δε μάλλον, με την ταχέως αναπτυσσόμενη διεθνή τάση προς τα μικρο-διαπιστευτήρια- βλ. και Papadakis 2022 και Shah 2023), θεωρούμενα ως συστατικό στοιχείο της διαβατήριας τελετουργίας για τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο συγγραφέας, αναλύοντας την (όχι σπάνια μονολογική) μετατόπιση βάρους από τις «εισροές» στις «εκροές»: «όσο σημαντικό για ένα σύστημα είναι τα μαθησιακά αποτελέσματα, άλλο τόσο σημαντικό είναι η ποιότητα των εισροών του, η οποία τεκμηριώνεται με τους ανθρώπους του, το ηθικό τους υπόβαθρο, τις αξιακές και πολιτισμικές τους παρακαταθήκες» (σελ. 147). Ο Καθηγητής Φωτόπουλος, μακριά από βολικά αυτονόητα, εκδιπλώνει τεκμηριωμένα όλες τις

συσχετιζόμενες αντιφάσεις, αντινομίες και τελικά αμφισημίες τους, αναδεικνύοντας κι εδώ τις διαστάσεις μιας αναδυόμενης, μονοσήμαντης, νέας «εργαλειακότητας».

Το 2006, επιχειρώντας να επισκοπήσω τη σχέση πολιτικών κατάρτισης και απασχόλησης στο πλαίσιο υπερεθνικών εγχειρημάτων όπως η ΣτΛ, είχα γράψει ένα Βιβλίο με τίτλο «Προς την Κοινωνία των Δεξιοτήτων?». Διαβάζοντας το τέταρτο Μέρος του, ανά χείρας, Βιβλίου του Καθηγητή Φωτόπουλου, δεν έχω την παραμικρή αμφιβολία ότι δεν υπάρχει πλέον, ούτε χώρος ούτε ανάγκη, για την ένθεση του ερωτηματικού. Πράγματι έχει διαμορφωθεί μια Κοινωνία Δεξιοτήτων. Λαμβάνοντας αυτό υπόψη, ο συγγραφέας, διερευνά τις συγκροτησιακές συνιστώσες της εξελικτικής μετάβασης από τη γνώση στις δεξιότητες. Η διερεύνηση του δεν είναι καθόλου αποσυσχετισμένη από το συγκεκριμένο και δη την εποχή της διαρκούς κρίσης (permacrisis- βλ. Oyelere et al 2023 και Τζαγκαράκης, Μελίδης, Παπαδάκης 2024.) ή των πολλαπλών κρίσεων (polycrisis), αλλά και της αναδιατασσόμενης *«διεθνοποιημένης οικονομίας, που δομείται καθημερινά σε μεταβαλλόμενες συμμαχίες, αλλά και σε ταχύτατα μεταβαλλόμενους επαναπροσδιορισμούς δύναμης»* (όπως διαπιστώνει ο συγγραφέας στη σελ. 156) και η οποία εκβάλλει (όπως καταδεικνύει) σε αυξημένη ρευστότητα, που με τη σειρά της καθιστά όλο και πιο ασαφή την εκπαιδευτική πραγματικότητα, συμβάλλοντας στη νομιμοποίηση μεταλλάξεων που δεν συντελούνται σε πολιτικό-οικονομικό και κοινωνικό κενό. Άλλωστε όπως σωστά έχει επισημάνει ο Λιντζέρης, τα ερωτήματα αναφορικά με τις δεξιότητες και το ρόλο τους «συναρτώνται με το εκάστοτε κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο και οι απαντήσεις σε αυτά διαφοροποιούνται αναλόγως της ιδεολογικής αφετηρίας και της πολιτικής σκοπιάς από τις οποίες εξετάζονται». (Λιντζέρης 2023: 3). Κι είναι ακριβώς αυτή η πολυδιάστατη διερεύνηση που επιτρέπει στον Καθηγητή Φωτόπουλο να προσεγγίσει κρίσιμα επάλληλα ζητήματα όπως η ανεργία των νέων πτυχιούχων και το συνακόλουθο brain drain και *«την αρνητική του ένταση στις διαδικασίες διαμόρφωσης του σύγχρονου καταμερισμού της εργασίας (ειδικά) στην πατρίδα μας»* (σελ. 164), αλλά και συγκροτήσει ένα ερευνητικά εδραιωμένο πλαίσιο τυπολογιών, αλλά και να ανακινήσει τα κατεξοχήν εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα, που εγείρονται εν μέσω ενός εκτακτικού μεγάλου μετασχηματισμού.

Όλα τα προαναφερθέντα οδηγούν τεκμηριωμένα και αβίαστα, αλλά και αξιοθετημένα, στο 5^ο και καταληκτικό Μέρος του Βιβλίου. Σ' αυτό ο Καθηγητής Φωτόπουλος επανέρχεται στο ρόλο των εκπαιδευτικών μηχανισμών στον καταμερισμό της εργασίας, εστιάζοντας στις απολήξεις του στην κοινωνική αναπαραγωγή και συνακόλουθα στην αναπαραγωγή κοινωνικό-οικονομικών ανισοτήτων (και) μέσω της

μετασχηματιζόμενης εκπαίδευσης. Επισκοπώντας κριτικά τις σύγχρονες τάσεις και προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής, όπως αυτή «τοποθετείται στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης» (σελ. 206), αλλά και ενσκήπτοντας με ευρηματικό και πρωτότυπο τρόπο σε ένα ζήτημα που σπάνια συζητείται στην ακαδημαϊκή και δημόσια σφαίρα, δηλαδή στη σχέση εκπαιδευτικής πολιτικής και «κοινωνικών συμβολαίων» και το ρόλο της «ασθένειας του διπλώματος» (σελ. 211) ήτοι της «πληθωριστικής τάσης αναζήτησης προσόντων» (σελ. 243), ο συγγραφέας παραδίδει ένα μάθημα στοχαζόμενης ανάλυσης δημόσιας πολιτικής, από την κοινωνιολογική σκοπιά. Όπως διευκρινίζει με επιστημολογικούς όρους: *«Η κριτική θεώρηση της πραγματικότητας..... θεμελιώνεται στην αναστοχαστική, αναλυτική και ερμηνευτική διάσταση της κοινωνικής σκέψης, με σκοπό την αποκωδικοποίηση παραμέτρων και ποιοτήτων, που οι ποσοτικές προσεγγίσεις σε πολλές περιπτώσεις αδυνατούν να αγγίζουν σε βάθος»* (σελ. 211). Και αυτό γίνεται ακόμα ευκρινέστερο όταν εξετάζει τους όρους συγκρότησης μιας ακόμα κρίσιμης μετάβασης: από τις συλλογικές διευθετήσεις (όταν η εργασία νοούνταν ως καθολικό δικαίωμα) στη ρευστότητα μιας «ασαφούς υποκειμενικότητας» όταν η εργασία υπαναχωρεί σε μια επιτρεπτική δυνητικότητα, στο πλαίσιο της καθηγεμονίας της απασχολησιμότητας (βλ. Παπαδάκης 2006), ενώ (όπως επισημαίνει ο συγγραφέας) *«η μάθηση από κοινωνικό και αναφαίρετο δικαίωμα υποβαθμίζεται σε ατομική επιλογή και ατομική ευθύνη του καθενός»*, στο πλαίσιο της διαφαινόμενης, διεθνώς, κατεύθυνσης της *«τυποποίησης και της υπαγωγής (της εκπαίδευσης- κατάρτισης) στον παθητικό φορμαλισμό»* (σελ. 216).. Και μας επιβάλλει να θυμηθούμε την θεωρία του “hardened self” όπως την ανέπτυξε η Jenifer Silva στο εμβληματικό «Coming Up Short» (Silva 2013), αλλά και να διερωτηθούμε μαζί με το συγγραφέα αν η μετάβαση από το τη γνωσιοθεωρητική εκπαίδευση στον «πρακτικισμό» (και τελικά την εργαλειακότητα) των δεξιοτήτων συνιστά μια αλλαγή μαθησιακού «παραδείγματος» ή ένα κατασκευασμένο «δίλλημα», με εκτατικές συνέπειες που κυμαίνονται από την εδραίωση του αναπαραγωγικού ρόλου της εκπαίδευσης έναντι του οφειλόμενου αναδιανεμητικού μέχρι την ισχυρή πιθανότητα από-ειδίκευσης. Και τελικά να αναστοχαστούμε, με άλλους όρους, όχι μόνο για το μέλλον της εκπαίδευσης και της εργασίας, αλλά και για το μέλλον των κοινωνιών μας και της ίδιας της κοινωνικής συνοχής ειδικά αν λάβουμε υπόψη μια από τις καταληκτικές διαπιστώσεις του συγγραφέα ότι *«ο σύγχρονος καταμερισμός της εργασίας όχι μόνο δεν είναι “δυναδικός”, αλλά αντίθετα είναι πολυσχιδής, λαβυρινθώδης, αέναος και προφανώς χωρίς πυξίδα».....εκβάλλοντας «σε μια διαρκή βιογραφική και επαγγελματική “ρουλέτα”»* (σελ. 230). Γι’ αυτό, κι όπως καθιστά σαφές στα συμπεράσματα του ο συγγραφέας,

συνιστά *conditio sine qua non* «η εκπαίδευση- κατάρτιση όσο και η αγορά εργασίας να μην αλληλοαγνοούνται, αλλά να συμπορεύονται πάνω σε σαφείς, συμφωνημένες και στέρεες στρατηγικές που να αξιοποιούν και να απελευθερώνουν δυνάμεις με όρους ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης» (σελ. 244).

Συζητώντας δημιουργικά με την διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, όσο και με τις θεωρητικές μεγάλες αφηγήσεις, ο Νίκος Φωτόπουλος συγκροτεί υποδειγματικά το θεωρητικό πλαίσιο, με τις απαραίτητες εννοιολογικές διασαφήσεις και θεωρητικούς προϋδεασμούς, αλλά και τα αναλυτικά του εργαλεία και την ουσιώδη συσχέτιση της ιστορικής προσέγγισης (που διατρέχει όλο το Βιβλίο) με την κοινωνιολογική και πολιτική ανάλυση. Αυτό του επιτρέπει να προσεγγίσει, με καινοτόμο τρόπο, τα πλέον ζέοντα ζητήματα της εκπαιδευτικής πολιτικής αλλά και του σύγχρονου ρόλου της εκπαίδευσης ειδικά ως προς τον καταμερισμό της εργασίας και την κοινωνική αναπαραγωγή, χωρίς εύκολους αναγωγισμούς και επικαιρικούς μαξιμαλισμούς.

Το Βιβλίο προσεγγίζει ερευνητικά και ερμηνευτικά τα σύγχρονα (φαινομενικά) Αμετάθετα Όλα (με όρους Κ. Τσουκαλά) της εκπαίδευσης, της ΔΒΜ και της εκπαιδευτικής πολιτικής, χωρίς ωστόσο να αγνοεί την ιστορική διάσταση ούτε το κοινωνικό- πολιτικό- οικονομικό- πολιτισμικό συγκείμενο. Θεματοποιεί και αναλύει, συνεκτικά και με πρωτοτυπία, κρίσιμες εκφάνσεις της σχέσης τροπικότητας, αναγκαιότητας και επιτρεπτικότητας στους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς και στην σχέση τους με την αγοράς εργασίας, εστιάζοντας σε κρίσιμες τάσεις, προκλήσεις και επαναπροσδιορισμούς στο "εκπαιδευτικό γίνεσθαι", και προσεγγίζοντας ουσιαστικά κριτικά αυτό που ιδεοτυπικά προβάλλεται ως "κοινωνία των δεξιοτήτων". Εκβάλλει δε σε, βαρύνουσας σημασίας, συμπεράσματα, που οφείλουν να μας απασχολήσουν όλους.

Κοντολογίς, ο Νίκος Φωτόπουλος μας παραδίδει ένα αναντίλεκτα σπουδαίο Βιβλίο, το οποίο εξελίσσει τη σχετική επιστημονική συζήτηση και την εμβαπτίζει με τρόπο, θεωρητικά και ερευνητικά, θεμελιωμένο στις σύγχρονες μείζονες τάσεις όσο και στα ζέοντα διακυβεύματα. Γι' αυτούς και πολλούς άλλους λόγους το Βιβλίο αυτό συνιστά μια τομή στη σύγχρονη επιστημονική συζήτηση και αξίζει, ακριβέστερα οφείλει, να διαβαστεί.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Alheit, P., & Bergamini, St. (1998). Βιογραφική έρευνα και έρευνα ιστοριών ζωής. Στο Σ. Παπαϊωάννου, P. Alheit & H. Salling Olesen (επιμ.), *Κοινωνικός Μετασχηματισμός*,

- Εκπαίδευση και Τοπική Κοινωνία*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα Κοινωνιολογίας & Διεθνές Μεταπτυχιακό Θερινό Σχολείο, σσ. 121-130.
- Γράβαρης, Δ. (2005), Από το κράτος στο κράτος. Ορθολογικότητα και κανόνες νομιμοποίησης στην εκπαιδευτική πολιτική, στο Δ. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (επιμ.), *Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Πολιτική μεταξύ Κράτους και Αγοράς*. Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 27-50.
- Γράβαρης, Δ. & Παπαδάκης, Ν. (2003), Δια - Βίου Εκπαίδευση: Η Αναγγελία μιας Μετατόπισης: «Καταγωγή», σημασιακοί μετασχηματισμοί και παραδείγματα πολιτικής, στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Η Παιδεία στην Αυγή του 21^{ου} Αιώνα: Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις* (Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου του Εργαστηρίου Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα, 4-6 Οκτωβρίου 2002, σε μορφή CD-ROM). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, 2003, σσ.1-12.
- European Commission (1995), *Teaching and learning: Towards the learning society*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Grek, S. & Lawn, M. (2009), A Short History of Europeanizing Education. The New Political Work of Calculating the Future, in *European Education*, 41 (1), pp. 32–54.
- Λιντζέρης, Π. (2023). Ευρωπαϊκή στρατηγική δεξιοτήτων: Έννοιες και τυπολογίες, θεωρητικά θεμέλια, θεσμική αρχιτεκτονική και πολιτικές προτεραιότητες, στο Tania Yakelyn Cala Peguero & Petros Gougoulakis (Επιμ.) (2023). *Επαγγελματικές δεξιότητες, ικανότητες και κατάρτιση για την επιχειρηματικότητα*. Κέντρο για την Μελέτη των Εκπαιδευτικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Hermanos Saiz Montes de Oca de Pinar del Rio, Editorial LiberCiencia & La Habana, Cuba σελ. 345-364.
- Μελίδης, Μ., Τζαγκαράκης Σ.-Ι., Παπαδάκης Ν. (2024), «Δείκτης κοινωνικής ευαλωτότητας για την Ελλάδα και προκλήσεις για την κοινωνική πολιτική στην εποχή των αλληπάλληλων κρίσεων (2008-2022)», στα *Πρακτικά του 5^{ου} Τακτικού Συνεδρίου του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου με θέμα «Το Διεθνές, το Εθνικό και το Τοπικό: Προκλήσεις για την Πολιτική, την Οικονομία και την Κοινωνία»*. Αθήνα (υπό δημοσίευση)
- McKinsey Global Institute (2021). *The future of work after COVID-19. The postpandemic economy*. February 2021
- Murphy, M. (2005), Πετρέλαιο, ύφεση και η αναζήτηση της Ευρωπαϊκής Πρωτοπορίας, στο Δ. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (επιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική μεταξύ Κράτους και Αγοράς*. Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 112-134.
- OECD/ Centre for Education Research and Innovation (2001), *Education Policy Analysis 2001*. Paris: OECD.
- Oyelere, M., Olowookere, K., Oyelere, T., Opute, J., & Ajibade Adisa, T. (2023). The Conceptualisation of Employee Voice in Permacrisis: A UK Perspective. In *Employee Voice in the Global North: Insights from Europe, North America and Australia* (pp. 9-34). Cham: Springer Nature Switzerland
- Παπαδάκης, Ν. (2006), *Προς την κοινωνία των δεξιοτήτων? Τα όρια της υπερεθνικότητας, το διακύβευμα της απασχολησιμότητας και οι πολιτικές κατάρτισης*. Αθήνα- Κομοτηνή: Σάκκουλας και Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου

- Παπαδάκης, Ν. (2007/2008), Μέλι στο Ξυράφι. Σημειώσεις για τη διακυβεύσιμη ατζέντα των πολιτικών εκπαίδευσης, κατάρτισης, πόρων στην Ευρώπη και τις «εστίες» μίας ανέκκλητης κρίσης, στο *Κοινωνικό Κέντρο*, τ.χ. 2-3, Οκτώβριος 2007-Μάρτιος 2008, σσ.169-193.
- Παπαδάκης, Ν. (2016), *Η ανέκκλητη ειμαρμένη. Ευρωπαϊκή Πολιτική Εκπαίδευσης και Κατάρτισης, Κοινωνική Ενσωμάτωση και Απασχόληση: Η εικοσαετία των μετασηματισμών (1995- 2015)*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης
- Παπαδάκης Ν. (2019), «Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, εκπαιδευτική πολιτική και απασχόληση/ ανεργία», στο Φ. Ασδεράκη (επιμ.), *Μελετώντας, Διδάσκοντας, Μαθαίνοντας την Ευρωπαϊκή Ένωση* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου). Αθήνα: εκδ. Ι. Σιδέρη, σσ. 55-82.
- Παπαδάκης Ν., Δρακάκη Μ., Σαριδάκη Σ. (2021), «Ο βαθμός Απελπισίας». *Αγορά Εργασίας, Επισφαλής Εργασία και Κοινωνική Ευπάθεια στη Νέα Γενιά στην Ελλάδα: Η κατάσταση των πραγμάτων (σε Ευρώπη και Ελλάδα), παράμετροι, τάσεις, μετασηματισμοί, επιπτώσεις και προκλήσεις για τις πολιτικές απασχόλησης*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης
- Papadakis, N. (1998), European Educational Policy and the challenges of the post-industrial society, in P. Alheit, H. S. Olesen & S. Papaioannou (eds), *Education, Modernization and Peripheral Community*. Roskilde: R.U.C., pp. 11-51.
- Papadakis N. & Drakaki M. (2016), “From the cradle to the grave? European Policy on LLL, Reskilling and employability within the EU2020”, in Y. Espina (ed), *Images of Europe. Past, Present, Future (ISSEI 2014 Conference Proceedings)*. Porto: Universidade Catolica Editora, 2016, pp. 171- 185.
- Papadakis N. (2022), “The changing Labour Market and the role of the micro-credentials in LLL and VET (Vocational Education & Training)”, in the Ubachs, George, Meuleman, Stefan, & Antonaci, Alessandra (2022). *Digital Reset: European Universities Transforming for a Changing World. Proceedings of the Innovating Higher Education Conference 2022 (I-HE2022)*. Zenodo. pp. 418-431. <https://zenodo.org/records/7330857>
- Papadakis N. & Drakaki M. (2023), “The development of the European Education Policy, its reform agenda and the impact of neoliberalism and economic rationale: The case of the “Work Programme Education & Training 2010”, within the framework of the EU Lisbon Strategy (2000-2010)”, in *International Journal of Educational Research, Special Issue: " Human capital and education practice"*, no 173, pp. 1- 9. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2022.102130>. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0883035522002038?dgcid=author>
- Papadakis N., Drakaki M., Saridaki S., Amanaki E., Dimari G.(2022), “Educational capital/ level and its association with precarious work and social vulnerability among Youth, in EU and Greece”, in *International Journal of Educational Research, Special Issue: "Cultural reproduction, cultural resource and reading"*, vol 112., pp.1-14, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2021.101921>. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0883035521001907?dgcid=author>

- Papadakis N., Drakaki M., Saridaki S., Dafermos V. (2021), «“The degree of despair”. The disjointed labour market, the impact of the pandemic, the expansion of precarious work among youth and its effects on young people's life trajectories, life chances and political mentalities- public trust. The case of Greece», in *The European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities (EQPAM)*, Vol 10, no 2, April 2021, pp. 26-53. Available at: <https://www.eqpam.unibuc.ro/papadakis-et-al>
- Rubery, J., Grimshaw, D., Keizer, A., & Johnson, M. (2018). Challenges and contradictions in the ‘normalising’ of precarious work. *Work, Employment and Society*, 32(3), pp. 509-527. Available at: <https://doi.org/10.1177/0950017017751790>.
- Σπυριδάκης, Μ. (2018). *Homo Precarius. Εμπειρίες Ευαλωτότητας στην Κρίση*. Αθήνα: Πεδίο.
- Silva, J. M. (2013), *Coming Up Short: Working-class Adulthood in an Age of Uncertainty*. Oxford: Oxford University Press.
- Shah, D. (2023, September 26). Massive List of MOOC-based Microcredentials, in *The Report by Class Central*: <https://www.classcentral.com/report/list-of-mooc-based-microcredentials/>
- Standing, G. (2014). *The precariat: the new dangerous class*. London/UK, New York/N.Y.: Bloomsbury.
- Τσιώλης Γ. (2023), *Επισφαλείς Βιογραφίες. Εργασιακές διαδρομές και ταυτότητες στον μετασχηματιζόμενο κόσμο της εργασίας*. Αθήνα: Gutenberg & INE/ ΓΣΕΕ
- World Economic Forum (2020). *The Future of Jobs*. World Economic Forum Report 2020.